

Knytning, knyppling och språngning

af

Agnes Branting.

Med spetsar mena vi i dagligt tal genombrutna textilföremål af guld, silfver, silke, linne, ylle, bomull, hår, växtfibrer m. m. utförda med olika och skiftande teknik. Ordet *spets* tages sålunda i mycket vidsträckt bemärkelse. Spets skulle likväl strängt taget endast beteckna en genombruten, uddig kantörnering. Det säger sig själft, hur oegentligt det är att under denna förutsättning tala om mellanspets, spetsruta m. m.

Ehuru den uddiga formen var bruklig redan på 1500-talet, blef ordet *spets* icke allmänt i Sverige förrän fram på 1600-talet. Man synes för ifrågavarande art af arbete under 1500-talet bland annat hafva begagnat det utländska ordet *pasement*. Ett bref från Gustaf Vasa till drottning Margareta, dateradt Stockholm den 27 mars 1544, afslutas med följande ord: »Thu wilt och så käre Margarete skicke oss det pasement till honde, som hustru Anna Moens Smedz gjorde i Upsala.»¹

Pasement betecknade dock äfven täta bårder af guld, silfver, silke m. m., hvilka brukades som besättning å kläder; såsom framgår af inventariet öfver kungl. klädkammaren i konung Gustaf I:s tid.²

Vid genomgåendet af en mängd inventarieförteckningar från 1500- och 1600-talen öfver svenska kyrkoskrudar har jag ytterst

¹ Gustaf I:s registratur, del 16, sid. 162.

² Historiska handlingar, del II, sid. 5.

sällan påträffat ordet spets. Af tjugu sådana handlingar, som jag nyss undersökt, förekommer benämningen spets endast tvenne gånger och det i samma inventarium, nämligen ett från år 1690 öfver »kiörkiones skrud» i »Skoog Clösters kiörka», hvarest ett tillägg af samma år lyder: »den 25 Augusti A:o 1690 blef detta tillökat och

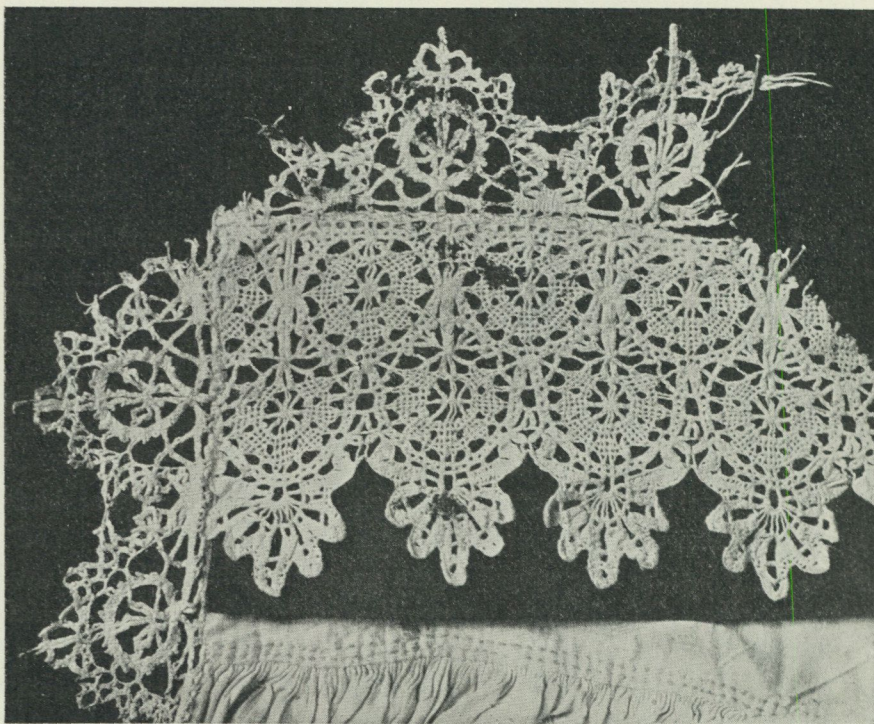


Fig. 1. Knyppling. Från en Gustaf II Adolfs skjorta. Lifruskammaren.

skänckt aff Hr Kongl. Rådet greff Nicolaus Brahe till denna kiörkian som följer: — — — 3. Ähr gifvit af hennes Nåd grefvinnan tvenne altardukar af fynt dammask dräll: en af huuslärfft med breda sydde spässer rund om. 4. Item tvenne borddukar en aff fynt damask dräll, och den andra aff huuslärfft begge med breda sydde spisser om.»¹

¹ Skoklosters församlings räkenskapsbok (L. I: 1). Uppsala Landsarkiv.

Däremot omnämner flertalet inventarier från nämnda tid ofta *språngningar*, *knittningar* och *knypplingar*.

Ofvan nämnda Skoklostersinventarium upptager äfven ett par knytningar: »ett stycke altarduk af fänt Clösters lärfft med bräd fiin knijtning omkringh . . . , en gammal mässark med isömmat arbete och knytning nedan till omkring gamal dock brukelig».

Östra Hargs kyrkoinventarium af 1635 upptager följande genombrutna textilföremål: »Kalkduuk med rödt silkie och guldh knytning med löff och wippor kringh om. Altarkläde af blådt karteck

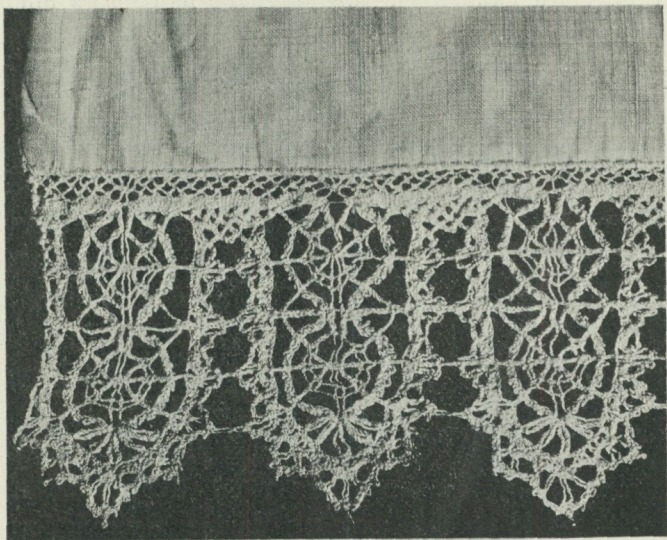


Fig. 2. Knyppling. Från en Gustaf II Adolfs skjorta. Lifruskammaren.

och med språngade Regarns lister ther omkringh. Altarkläde 4 alnar longt med breda knyttningar.» Samma inventarium tillökades: »1638. Kläde med språngade listor på Gudz bord i gifvit af H. Karin. 1640. Bred språngat med sijlke, lerftz lijsta på altaret. Gifwit ifrå Rogsta: Hvit lijnkläde med breda Knyttningar omkring på altaret i sakerstijgan. Ithem en bred lärftz lijsta med svart sylke språngat på högaltaret. 1656. Ett långt kläde med breda Knyttningar runt omkring på Gudz bord gifwa pastoris döttrar.»¹

¹ Östra Hargs kyrkobok N:o 1, pag. 3. Vadstena Landsarkiv.

Ofvan anförda citat utvisa, att man fordom hos oss benämnde dylika föremål efter den teknik, med hvilken de utförts, en sed, som man i allmänhet i utlandet, särskildt i Italien, ännu i dag är mån att bibehålla. Naturligen är detta bruk mycket efterföljansvärdt, alldenstund det genast lämnar en artbeskrifning af föremålet i fråga.

Knyta och binda är liktydigt. Det senare ordet återfinnes i medeltidsspråket i samband med nätarbete. Det berättas om Ans-garius, att han vid sina andaktsöfningar gärna ville hafva någon sysselsättning med handen »oc tha pläghade han gerna binda nät»¹.

Ordet knytning har äfven brukats för att beteckna stickning och knyppling. Egendomligt är att man i Sverige ofta kallar knyp-

pling för knytning, under det man i Danmark gör tvärt om; man har dock fordomdags i Danmark liksom hos oss haft olika benämningar för de trenne viktigaste tillverkningssätten. »Hun lærte at knytte, kniple og sprange og andet saadant, som Ungdommen plejer at tilholdes», säges i en likpredikan öfver fru Karine Gyldenstierne (född 1542) af J. Nielsön.² I vårt allmogespråk brukas ännu knittning i vissa landskap för att beteckna knyppling. Allmogespråket innehåller för ifrågavarande arbetsarter en mängd speciella och karaktistiska ord, som äro af största intresse, men dessa

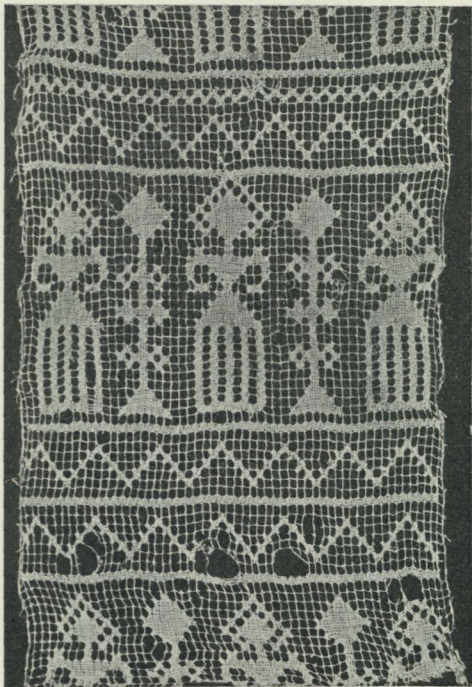


Fig. 3. Knytning. Nord. M. 10,752 a.

¹ Vita S. Ansharii, Scriptores Rerum Svecicarum, del II, sid. 245.

² Troels Lund, Dagligt Liv i Norden, Folkeudgave del IV, anm. till sid. 58.

benämningar måste naturligen grupperas under vissa *hufvudord*, gemensamma för hela landet.

Knytning, *knyppling* och *språngning* äro sådana hufvudord. Om dessa ord under århundradenas lopp stundom brukats växlande om samma slags teknik, så har det helt visst vanligen skett på grund af obekantskap med tekniken och ej på grund af fackmässig undersökning.



Fig. 4. Knytning. Takhimmel. Nord. M. 63,286.

Knytning är ett af tråd medelst knutar förfärdigadt nät, fig. 3. Den äldsta form af knytning återfinnes i de nät, som sedan urminnes tider brukats såsom fiskredskap. Rester af dylika äro funna bland stenåldersfynden i Norden. Knytning försiggår sålunda: tråden upplindas på ett nålliknande redskap, likformigt i båda ändar, därefter lägges tråden om en s. k. kafvel, rund eller platt, och fästes med en knut, så att en maska uppstår. Så bildas maska vid maska, tills man uppnått önskad bredd, då maskbildningen fortsättes i nya räckor under hvarandra. Själfva knutens bildning kan väl något

variera, men eljest skiljer sig föga den ena nätknytningen tekniskt från den andra. Utvecklingen af denna arbetsart är beroende af olika material och därmed samhörande groflek på maskorna samt i örnering af nätet. I samma nätarbete kunna finare och gröfre maskor växlande förekomma. Under medeltiden möta oss örnerade nät. I Statens Historiska Museum finnes en s. k. päll, utförd i knytning rikt prydd med trädning. Därå förekommande vapenbilder äro enligt uppgift skånska och förskrifva sig från tiden omkring 1500. Denna arbetsart är rikt representerad i våra samlingar. Större delen af allmogens s. k. takhimlar äro utförda i denna teknik, fig. 4.

Knyppling är ett af korsvis slagna trådar genombrutet textilföremål, se nedre delen af fig. 12. I skånskt allmogespråk heter det att slå en spets i stället för att knyppla. Samma arbete skulle äfven kunna kallas flätning. Under namn af knyppling, hvilket ord icke i denna bemärkelse torde kunna återfinnas förrän på 1500-talet, har det emellertid nått sin högsta fulländning. Ordet knyppling härleder sig från de s. k. knyppepinnarna (klöppeln). Knypplingen försiggår på en dyna, hvarest trådarna parvis korsas. Grunden för den enklaste knyppling är flätning af fyra trådar. Ett nyligen påträffadt fragment af en besättning på en medeltids-stola, tillhörande Maria kyrka i Sigtuna, visar en teknik, som i intet afseende skiljer sig från den arbetsart, som ofvan är skildrad under namn af knyppling. Ylleflätningen från Nordens bronsålder, liksom guldflätningen från vår järnålder torde äfven stå i ett visst samband med ifrågavarande teknik.

Från dessa jämförelsevis enkla former har knypplingen utvecklats till den högsta konstprodukt, hvars olika typer äro karakteristiska för såväl skilda tidehvarf som länder. Ett par exempel på sådana äro fig. 1 och 2, besättningar å tvenne skjortor, som hafva tillhört Gustaf II Adolf. Den förra bars i slaget vid Lützen, den senare i slaget vid Dirschau. Båda förvaras i Lifruskammaren.

Då denna uppsats icke afser att ingå i någon detaljerad beskrifning af vårt s. k. spetsarbete, utan blott att framhålla vissa hufvuddrag, så må vi redan nu från knytning och knyppling öfvergå till språngning. Hvar och en, som sysslat med textila studier, har

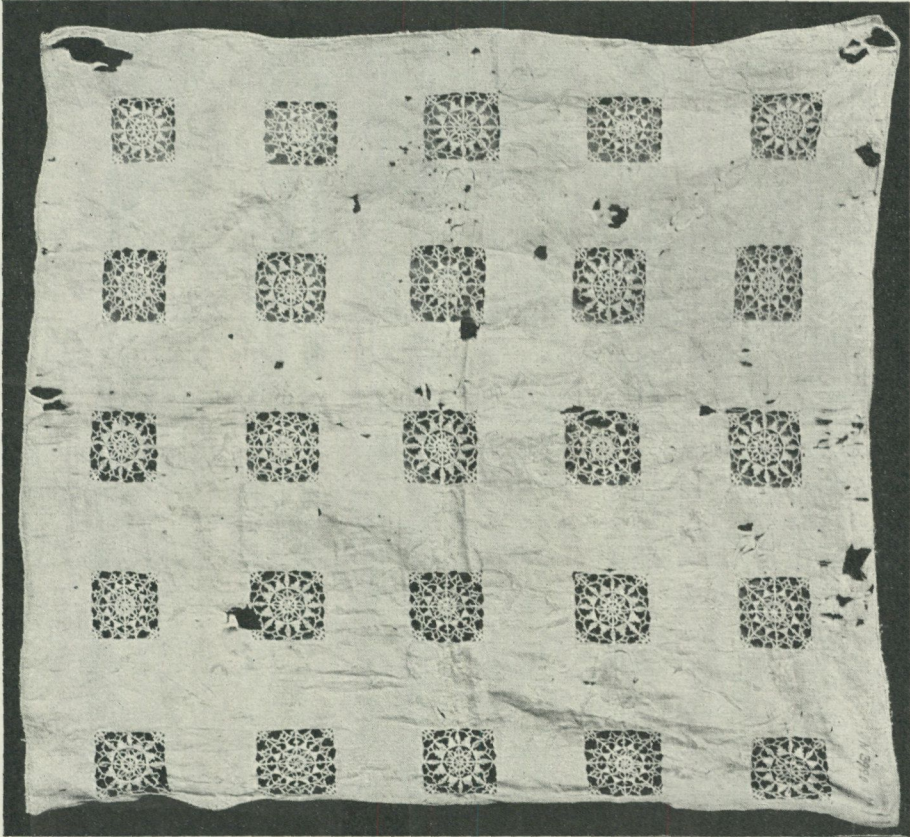


Fig. 5. Språngning. Kalkkläde. Dep. i Statens Historiska Museum.

ofta mött detta ord. Det heter »spraangning», »sprongning», »språngning», äfven »sprengning». Spraangning är ett fornnordiskt ord, som möter oss äfven i vår medeltidslitteratur samt vidare följer oss ända fram till våra dagar.

Enligt R. Cleasby, G. Vigfusson, *An icelandic english dictionary*, förekommer sprangning i isländska urkunder från äldre medeltiden. Sprang öfversattes af dem med »lace-weaving» och spranga med »to braidlace». — K. F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, säger »sprangadher, p. adj. (fnor. sprangadr), utsydd eller utsirad med spetsar eller fransar,» systra, som kuno göra söm-



Fig. 6. Sprängning och knyppling. Klutaband från Skåne. Nord. M. 24,569.

gerning eller sprangade gerning; *silkesprongning* f. garnering med fransar af silke», o. s. v. — Joh. Fritzner, Ordbog over det gamle Norske Sprog: Sprang, Udsyning hvorved Enden af et Klæde gives kniplingsformigt Udseende og forsynes med vedhængende Frynser. — J. E. Rietz, Ordbok öfver svenska allmogespråket: *språnge-laken*, hvitt linnelärft, som spännes under taket i en bröllopsstuga. Det består af 4 till 6 stycken, hvaraf hvartannat utgör vanligt linne, de öfriga styckena likna spetstyg, hvari bilder af tuppar, stjärnor m. m. äro inväfda. — M. Heiden, Handwörterbuch der Textilkunde: skrifver »*Sprung*», *die getheilte Kette am Webstuhl*.

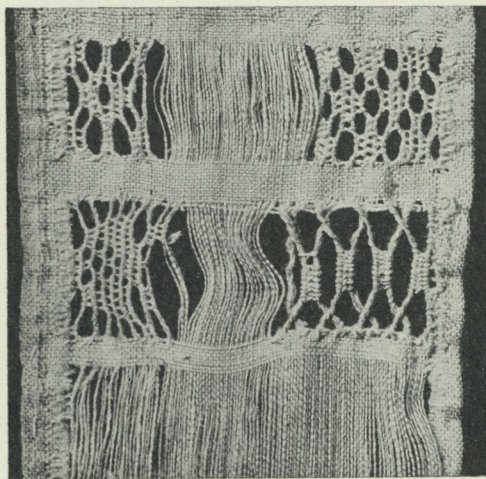


Fig. 7. Sprängning. Modernt arbete.

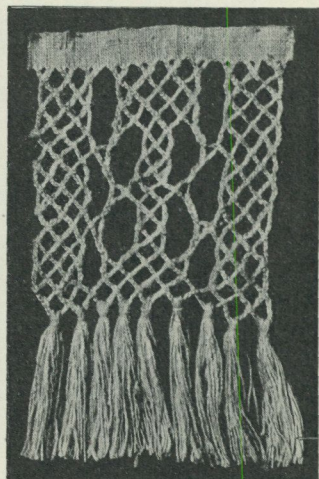


Fig. 8. Sprängning. Modernt arbete

Ehuru Heidens korta definition ingalunda är afsedd att förklara vår svenska språngning, så torde den emellertid, såvidt jag kan förstå, innebära språngningens hela hemlighet. Språngning är nämligen enligt min uppfattning kortast sagdt *delning af varpen*. Detta arbetssätt fordrar ett stycke tyg för att kunna utföras. Man kan därvid gå till väga på två sätt. Antingen utdragas de yttersta inslagstrådarna i väfven, så att varptrådarna hänga som en *frans*, och genom delning flätas dessa senare samman till ett genombrutet mönster, fig. 8, eller ock utdragas vissa inslagstrådar inuti tyget



Fig. 9. Språngning. Modernt arbete.

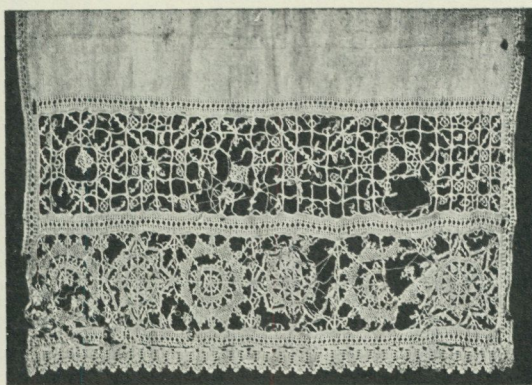


Fig. 10. Reticella. Nord. M. 40,600.

såsom vid hålsöm, hvarvid de kvarstående varptrådarna genom delning, d. v. s. genom språngning och vidare utsyning bilda ett genombrutet gallerverk, fig. 7. Från sistnämnda förfaringssätt härleder sig en mängd olika typer. Bland dessa vill jag endast framhålla tvenne. I det ena fallet utdrages så väl en del inslagstrådar som en del varptrådar, så att ett nät uppstår (*opus retiarium*), på hvilket man insyr mönstret, fig. 9; själfva midtpartiet utgöres här af den ursprungliga lärftsytan. I det andra fallet upptecknas med en sydd linje en ruta, inom hvilken så stor del af både varp och inslagstrådar bortklippes, att endast några få tvärlinjer i båda riktningarna kvarstå; genom dessa båda linjers skärningspunkt spänns extra hjälptrådar från hörn till hörn i rutan och

äfven på annat sätt, så att mönsterbilder uppstå, hvilka sedan genom sömnad rikt utsiras, fig. 5.

Vi se således, att språngning dels är ett slags fransknytning, dels ett slags hålsömsarbete. Däremot är det aldrig en frans eller spets löst förfärdigad af tråd. Man måste hafva tyget till utgångspunkt. Ett slags genombruten drällväfnad, hvilken förekommer å allmogens takhimlar och som måhända i »grinde veffen» (gallerväf) från 1500-talet finner sin motsvarighet, torde äfven kunna räknas till språngning, ehuru den först i en utförligare redogörelse kan upptagas.

Olaus Magnus säger i det kapitel i sin *Historia de gentibus septentrionalibus*, Lib. XIII, cap. 48, som handlar om den nordiska kvinnans handarbete bland annat, att det fanns särskildt en konst-art, i hvilken den nordiska kvinnan vida öfverträffade alla andra länders konstidkare, och det var uti språngning, »candidissimo illo opere retiaro quod *spraangning* vocant», i ordagrann öfversättning: detta hvitglänsande nätverk, som kallas språngning. Han framhåller såsom orsak härtill, att de förnåma kvinnorna i Norden såsom tidsfördrif utöfvade denna konst, och beskriver ytterligare, huru de enligt gammal sed därmed prydde sina bostäder ända upp mot takåsen. Om än Olaus Magnus' skildring är något öfverdrifven, så kunna vi väl ändock på hans ord våga antaga, att språngning var något karakteristiskt för det nordiska kvinnliga handarbetet. Hans jämförande skildring är så mycket märkligare, som den är nedskrifven i Italien vid en tidpunkt, då man anser, att s. k. *reticella*, d. v. s. nätbroderi i lärft, siden m. m., därstädes stod i sin fulla blomstring. Italien har enligt allmänt gängse uppfattning frambragt det förnämsta *reticella*-arbete, som man känner, och vår svenska språngning är likartad med *reticella*, fig. 10. Olaus Magnus' öfversättning illo opere retiaro upplyser oss härom och utgör stöd för min tydning af språngningens teknik.

Att språngning betraktades som en särskild grupp bland handarbeten och icke är sömnad i vanlig mening framgår af arbetsordningen för Vadstena klostersistrar, där det heter: »Än andra

systra, som kunno göra söm gerning, *ällir* sprängade gerning, *ällir* redha till altara kläde gange hvar till sinna gerningh.»¹

Inventariet af 1692 för Linköpings domkyrka upptager sprängade kalkdukar. En af dessa beskrifves på följande sätt: »I styck sprängad med hvit silke och silfvergalloner smala förärad af Sal.

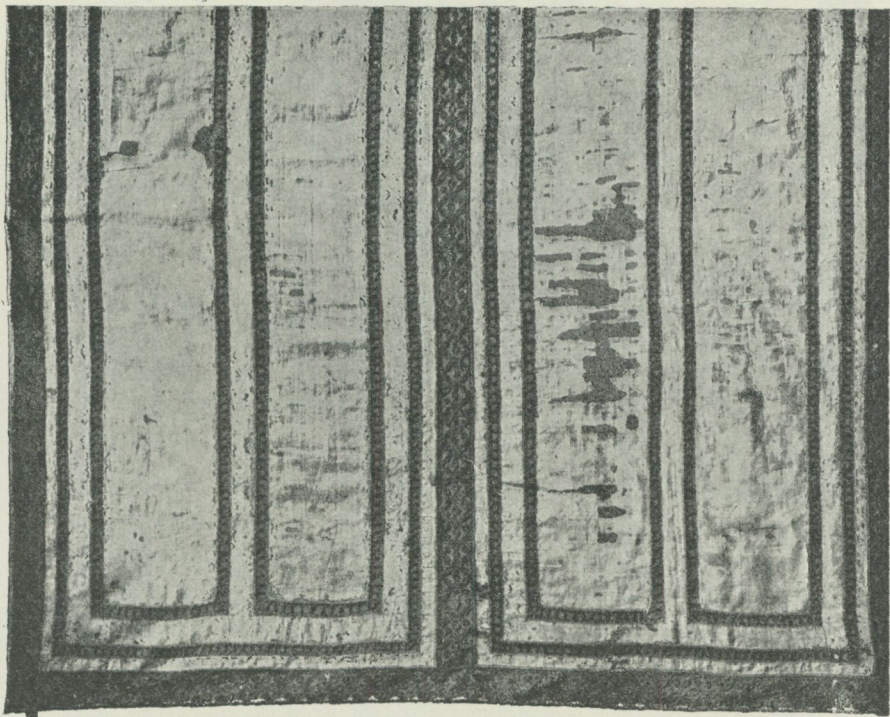


Fig. 11. Sprängning och knyppling. Brudpäll. Nord. M. 41,675.

Biskopen Enandro.» Inventariet af 1891 från samma domkyrka omnämner, att en gammal hvit kalkduk med spetsrutor förvaras i Statens Historiska Museum enligt 1864 års beslut. — Såvidt jag kunnat finna, är denna kalkduk, fig. 5, å hvilken dock silfvergalonen är bortsprättad, identisk med biskop Enanders gåfva.

Dylika föremål från äldre tid äro sällsynta. Bland kyrkoskruden i Uppsala domkyrka finnes dock en korkåpa, typiskt arbete från

¹ G. E. Klemming, Birgittas uppenb. V:81.

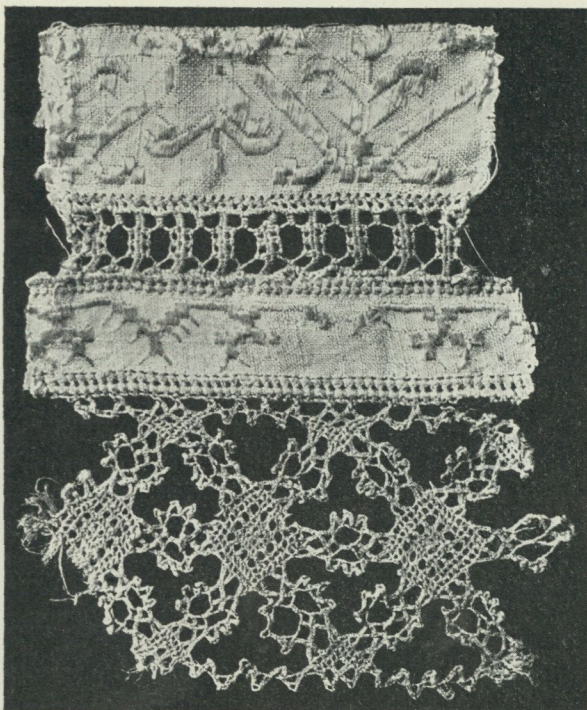


Fig. 12. Språngning, knyppling och plattsömsbroderi.
Detalj af fig. 11.

Fig. 11, en brudpäll, är ett utsökt fint prof på språngning i förening med infällda knypplingar och silkesbroderier. Pällen ut-

1400-talet, med s. k. knäppklaffar af lärft, helt utsydd med silkesprångning. Några trådar har man dock ej utdragit i lärftet, utan hålen äro åstadkomna genom hård tilldragning. Mönstret är rätlinigt, [s. k. »gotiskt».

Från 1500- och 1600-talen äga vi däremot flere exempel. I Statens Historiska Museum finnes en duk, som är ett praktstycke af denna art, rikt språngad och i öfrigt utsydd med svart silke.

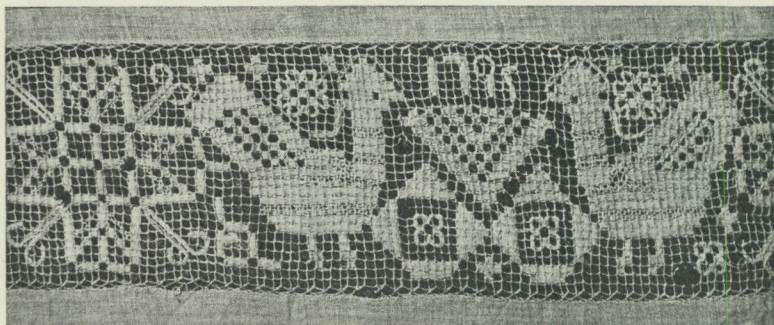


Fig. 13. Knytning. Detalj från en takhimmel. Nord. M. 73,752.

göres af 3 smala våder af finaste lärft. Storleken är $1,655 \times 1,340$ m. Väderna äro med sällsynt konstfärdighet sammanfogade med knypplade mellanverk. Rundt om hvarje våd och i midten följa smala språngade bårder. Vissa mellanrum i lärftet äro ornerade med ett rätlinigt mönster, sydt med silke, efter lärftets fina trådar, fig. 12.

Huru allmän språngningen var under 1500-talet framgår af många inventarieförteckningar. En sådan, som uppsattes 1554 i Skara domprostgård vid bouppteckningen efter biskop Sven Jacobus innehåller följande språngade föremål: »Ett gamelt sparlaken med rött köjell och med 3 spronge stycke. Ett gamelt sparlaken med blå köjell med 3 spronge stycke. En takdregt med hvit sprengning och röd grindeveff och 6 lerffts lister lengden på listerna är 4 alne 1 qvart mijndre och lengden på Dretterna är 14 alne. En takdregt med rött vadmell och grönt och hvit sprengestycke och 3 stycke hvit grindeveff och rött linnet lerefft, Lengderne på listerne är 9 alne och Lengden på hele stycke är 14 alne. En utkastedt bordduk sijdh med silke och med små fyrkante spronge stycke $14\frac{1}{2}$ aln.»¹

Från senare tid möter oss äfven en rikedom på språngningar, särskildt i vår allmogekonst, som naturligen grundar sig på gamla nedärfda traditioner. Särskildt framstående är den skånska språngningen. Den språngade bården å fig. 6 liknar i teknik närmast hvad vi i dagligt tal kalla gobelin. En stor del af de föremål, som kallas för språngade äro emellertid endast *imitationer*. Medelst trädd knytning, knyppning m. m. sökte man komma till liknande resultat. De spranghufvor, som tillhöra Unnarydsdräkten i Småland² äro sådana imitationer. De kallas för språngade, emedan de äro »genombrutna». Detta är folkets egen definition, hvilken ingalunda är oriktig, om än ofullständig. Förmodligen hafva dock dylika hufvor ursprungligen varit språngade. Det språnge-laken, som skildras af Rietz, är utan tvifvel sammansatt af lärft och trädde knytningar liknande fig. 13. Måhända voro äfven flere af Sven Jacobus' språngade drätter af liknande slag. De flesta af allmogens takhimlar, som vi

¹ F. Ödberg, Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, häft. 8 och 9, sid. 87—88.

² P. G. Wistrand, Svenska folkdräkter, Stockholm 1906, sid. 35.

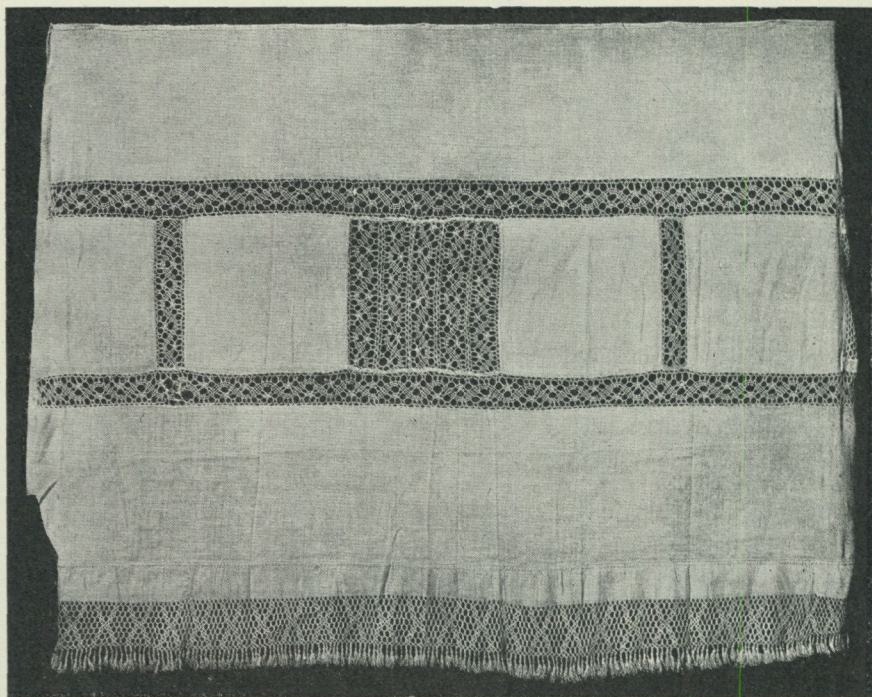


Fig. 14. Knyppling och språngad frans. Takduk. Nord. M. 47,884.

äga utgöras af knypplingar, fig. 14, knytningar och fransar, sammansatta med lärftsstycken.

Utom knytning, knyppling och språngning äga vi många andra arter af genombrutet textilarbete, såsom stickning, virkning, trädning på tyll m. m., hvilka naturligen i en fullständig redogörelse för svenska spetsar böra ingå.

Glädjande är att slutligen kunna konstatera, att ofvan skildrade trenne arter af svensk textilkonst, icke endast äro till tekniken kända, utan äfven alltjämt utöfvade, och under senaste år stadda i rik utveckling, och jag vågar hoppas, att äfven de gamla namnen knytning, knyppling och språngning skola blifva återupptagna och använda hvart och ett för sin art.